

VJERA — IZMEĐU NADE I IRACIONALNOG SUBJEKTIVITETA

IVICA MAŠTRUKO

Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 301.2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Naše najznačajnije enciklopedije, leksikoni, pa i stručna sociološka literatura ne prave razliku između termina religija i vjera. Uobičajeno je da se uz odrednicu vjera stavlja samo naznaka da se pogleda odrednica religija. Identifikacija »vjere« i »religije« prisutna je u sociološkim raspravama i u svakodnevnoj upotrebi. Budući da je riječ o terminu koji se upotrebljava u religijskim sistemima, ne može se zanemariti stav pojedinih institucionalnih religija o poimanju razlike između vjerskog i religijskog. Termin vjera upotrebljava se prvenstveno u njegovu religijskom značenju, ali je ušao i u sekularnu upotrebu, jer i za svjetovne strukture također može biti karakteristična religijsko-vjerska struktura svijesti kao iracionalan način razmišljanja usmjeren prema autoritetu, temeljen na vjerovanju, a ne na činjenicama.

Vjera se zasniva na stavu, a ne na opservaciji i evidenciji. Ona spada u oblast ljudskih opredjeljenja. Za vjeru nisu bitni objektivni kriteriji niti znanstvene osnove. Religijska vjera može biti samo iracionalni subjektivitet. Institucionalizirana religija javlja se kao čuvar vjere, daje definicije i tumačenja, sudi tko može pripadati zajednici vjere.

Temelje kršćanskog shvaćanja vjere snažno je uzdrmao empirizam, zatim prosvjetiteljstvo, te njemački idealizam. Teorijski i praktično udarac vjeri zadaje misao Marxa i Engelsa i njihovo dinamičko shvaćanje prirode i društva. Umjesto nekritičkog prihvatanja pretpostavke o nadnaravnosti svijeta i osoba, marksizam promovira pozitivnu potvrdu čovjeka, društva i rada — umjesto religijske vjere na djelu je praktički humanizam.

U svakom iole ozbiljnijem znanstvenoistraživačkom projektu smatra se uputnim razmotriti neka relevantna teorijska pitanja u vezi s upotrebom određenih termina. Kada je riječ o fenomenu religijskog tada će se pokazati nužnim i određivanje prema upotrebi i značenju termina vjera, te njegovu razgraničenju od termina religija. Naime, naše najznačajnije enciklopedije, a i mnogi leksikoni, te stručna literatura ne prave razliku između termina religija i vjera. Uobičajeno je da se uz odrednicu vjera stavlja samo naznaka da se pogleda odrednica religija. Identifikacija »vjere« i »religije« ne samo da je prisutna u našoj svakodnevnoj upotrebi, već se to događa i u mnogim sociološkim raspravama. Budući da je riječ o terminu koji se upotrebljava u religijskim sistemima, ne smije se zanemariti stav pojedinih institucionalnih religija o poimanju razlike između vjerskog i religijskog. Razlike su vrlo evidentne i u značenju koje se ovim terminima pridaje u stranim jezicima. Termin »religija« ima svoj korijen u latinskoj riječi religio, ali za izraz vjera u upotrebi su drugi termini (lat. fides, tal. fede, njem. Glaube, eng. faith, fr. foi, rus. bépa).

Kod nas se taj termin (vjera) javlja uglavnom u tri značenja:

1) kao stav koji polazi od toga da postoje natprirodne sile i zakonitosti koje ne može kontrolirati znanost;

2) kada se vjeruje što se ne vidi i što se ne razumije, što se iskustvom ne da spoznati;

3) kao konfesija, religija, vjeroispovijest.

U svakodnevnoj upotrebi i u filozofiji vjera se izjednačava s nesigurnošću ili nedostatkom znanja, te se promatra i kao osobna svijest ili uvjerenje o istinitosti nečega bez dokazivanja. Sam termin vjera upotrebljava se prvenstveno u njegovu religijskom značenju, premda je on ušao i u sekularnu upotrebu i izvan religijskih okvira (zadati vjeru i sl.). Za svjetovne strukture također može biti karakteristična religijsko-vjerska struktura svijesti kao iracionalan način razmišljanja usmjeren prema autoritetu, temeljen na vjerovanju, a ne na činjenicama — kada se prihvaća kao istinito samo zbog autoriteta ličnosti ili foruma (rukovodstva) koji su određenu tvrdnju izrekli. No, nas ovdje prvenstveno interesira vjersko u njegovu religijskom značenju.

Religijski sistemi zastupaju stav da čovjek koji »posjeduje vjeru« ne smatra ovaj svijet ograničen onime što može vidjeti i osjetiti, već se opredjeljuje za ono što čovjeku ne može biti vidljivo, jer vjeruje da to nije i nezbiljsko, te da to što nije moguće vidjeti (a on u to vjeruje) predstavlja upravo istinsku stvarnost. Vjera, dakle, može prvenstveno značiti opredjeljenje za to da se u nutrini ljudske egzistencije nalazi nešto što ne može imati svoj temelj u vidljivu svijetu. I upravo se ta najdublja jezgra u čovjeku nalazi u doticaju s »nevidljivom zbiljom«, a ta se »zbilja« pokazuje vjerniku kao neophodnost za temeljnu ljudsku egzistenciju. Takva se vjera ne može i ne treba dokazivati — ona predstavlja rizik prihvaćanja nevidljivog kao jedine zbiljske stvarnosti. U kršćanskoj interpretaciji takva vjera zapravo znači nekritičko prihvaćanje stava da nam je smisao već dat (poklonjen, uručen) tako da ga mi samo trebamo primiti i tom se smislu povjeriti. Prema ovoj interpretaciji vjera, zapravo, postaje dio božje emanacije jer ona predstavlja dar što ga je Bog dao ljudima (Augustin). Posljedica ovakvoga stava jest i shvaćanje da čovjek ne dolazi samome sebi i ne obistinjuje svoju čovječnost onime što čini nego samo i prvenstveno po onome što prima. Suvremene teološke intepretacije ne napuštaju ovaj temeljni pristup, ali ga osuvremenjuju i dodaju mu zahtjev prema kojem vjera mora biti dijelom i čovjekov čin, jer u vjeri ipak čovjek je onaj koji vjeruje. Čista vjera kao isključivi dar Duha Svetoga bila bi, prema tome, nešto nestvarno.¹ Ipak, i takva vjera prestaje biti rezultat osobnoga mišljenja i umovanja. Ona uvijek ostaje kao nešto što je saopćeno i zadato, nešto što je nedomisljivo, ono što obavezuje i ne podnosi kritičko ispitivanje. Zato za vjeru nije bitno znanje. Traži se i zahtijeva samo razumijevanje smisla kojemu se čovjek u potpunosti povjerava. Suvremeni teolozi će reći da se razumijevanje smatra karakteristikom vjere, ali ono raste i rađa se samo iz vjere. I tako smo u jednom zatvorenom krugu, kojega je uvijek začetak i kraj u vjeri.

Na osnovi iznijetoga lako je zaključiti da se vjera zasniva na stavu, a ne na opservaciji i evidenciji. Ona, dakle, spada u oblast ljudskih opredjeljenja. Za vjeru nisu bitni objektivni kriteriji niti znanstvene osnove. Zato i religijska vjera može biti samo iracionalni subjektivitet. Kada bi znanje bilo okvir vjere tada se pojam Boga ne bi

¹ Vrlo instruktivno o problemima vjere i nevjere sa stajališta katoličke teologije piše Mijo Škvorc u svojoj knjizi *Vjera i nevjera*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1982.

mogao odnositi na neku vanzemaljsku i nadnaravnu egzistenciju. Tradicionalna kršćanska teologija razlikovala je vjeru od znanja i na temelju stava da je znanje temeljeno na činjenicama, a vjera se zasniva na božanskom autoritetu.² Ovo, međutim, ne znači da je vjera (za onoga koji vjeruje) manje sigurna od znanja. Prema ovim interpretacijama vjera je zapravo slobodna od nesigurnosti koja je prouzrokovana čestim promjenama na području znanosti i stalnim izmjenama znanja i neznanja. Vjera zadržava svoju sigurnost i svoju izvjesnost, a to je sigurnost i izvjesnost njenog objekta — Boga. Klement Aleksandrijski, Origen i Augustin navode da je vjera u spoznaji, ali i prije spoznaje, jer je ona vjera u nemoguće. I Anzelmo Kanterberijski tvrdi da vjera prethodi znanju, a Toma Akvinski zastupa stav da samo uz vjeru naš razum pristaje uz ono što ne vidi. Vidljivo je, dakle, da je prema svim tim tumačenjima vjera iznad razuma, jer dolazi izravno od Boga. Vjera, prema tome, biva priznanje primata nevidljivoga i to kao nečega što je zapravo autentična stvarnost.³ Izbjegavajući mogući sukob između vjere i znanosti, II Vatikanski koncil zauzima stav da se vjera ne protivi znanosti već samo uspostavlja novi red spoznaje.⁴ Za istraživanje i spoznaju vidljivoga vjera prihvaća metodu ološka uporišta znanosti, a za spoznaju nevidljivoga traži vjeru, koja nije znanje u smislu prakse, pa zato za vjeru znanje nije ni potrebno.

Uvijek su, doduše, teolozi nastojali i pokušavali u vjeri doći do nekakve jasnoće i spoznaje, ali su se uvijek morali vraćati na to da sigurnost vjere zapravo znači samo sigurnost nade. Vjera bi, dakle, mogla biti vjerovanje u ono buduće, u ono dolazeće. Ova dimenzija vjere mogla bi ju označiti dijelom i kao otvoreni sistem. Takva vjera, naime, postaje onda samo nada u bolji svijet, nada u pobjedu pravde i ljubavi. Nada kao svojevrstan Marxov protest protiv bijede na ovome svijetu. Pitanje je onda da li se u novije vrijeme uz tako shvaćenu vjeru vezuje upravo teologija nade koja završava s Kristom kao pobjednikom na nebu (Moltmann). Ovako interpretirana teologija nade nalazi svoju vezu i s mišlju marksističke prevenirancije i to prvenstveno s djelom Ernsta Blocha.⁵

Izvorni i temeljni dokument kršćanstva — Biblija — smatra vjeru središtem i izvorom religijskog života. U Novom Zavjetu vjera je definirana kao »jamstvo za ono čemu se nadamo, dokaz za one stvarnosti kojih ne vidimo«⁶. Židovi su već navodili da čovjek sve svoje sile mora staviti u službu vjere: um, spoznaju, razumijevanje, volju, srce, ljubav. U Novom Zavjetu preko vjere čovjek postaje autentičan i siguran, spoznaje i prima spoznaju. Zato i vjernik vjeruje u Krista apsolutno, bezprizvano, ali ne kao u iluziju već kao u istinu. Vjera se, zatim, vezuje s poslušnošću prema Kristovoj poruci, ali ta poslušnost mora biti ispunjena i osobnim odnosom i praktičnim radom. Vjera je

² Vjera zajedno s nadom i ljubavlju čini tri osnovne kršćanske vrline. Smatra se, također, da se kršćanstvo kao religijski sistem sastoji od tri bitna elementa: vjere (dogme), djela (moral) i bogoslužja (kult).

³ Vjera je i jedna od kreposti u kršćanstvu koja se javlja u paru sa suprotstavljenoj joj idolatriji ili idolopoklonstvu. Najčešći atributi personificirane vjere su križ, kalež, svijeća, zgrada crkve na glavi.

⁴ »Gaudium et spes« (Konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu), *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.

⁵ To se odnosi na Blochovu knjigu *Das Prinzip Hoffnung (Princip nada*, Naprijed, Zagreb, 1981).

⁶ Poslanica Hebrejima — 11:1.

tako bit kršćanstva, ali se ona u njemu ne izjednačava s religijom. Stari zavjet (zakon) se shvaća kao zakon, a ne kao vjera. To je, uglavnom, bio životni poredak, a vjera tek jedan njegov dio.

Predmet našega raspravljanja ovdje nije religija, već vjera. No da bismo ukazali na neke dimenzije razlikovanja vjere i religije, dat ćemo i neke od mogućih razlikovanja vjere i religije, dat ćemo i neke od mogućih određenja religije, bez detaljnijih razglabanja o prihvatljivosti nekih definicija. Evo jednog kraćeg izbora određenja religije:

- religija je mistično doživljavanje božanstva u duši (Herder);
- religija je tajanstveno, panteističko osjećanje jedinstva s beskonačnom cjelinom stvarnosti; osjećanje apsolutne zavisnosti; osjetljivost za beskonačno (Schleiermacher);
- religija je samosvijest apsolutnog duha, odnos duha prema apsolutnom duhu; znanje božanskog duha o sebi posredstvom konačnog duha (Hegel);
- religija je čovjekovo oruđe što mu pomaže da izlazi nakraj s problemima prirode i svoje sudbine, da nađe svoje mjesto i ulogu u svemiru (Flew);
- religija je stanje bića zaokupljenoga posljednjom stvari (Tillich);
- religija je onaj dio kulture koji se sastoji od zajedničkih vjeronanja i običaja koji ne samo što identificiraju ili definiraju natprirodno i sveto i čovjekov odnos prema njima, već koji također povezuju (to natprirodno i sveto) s poznatim svijetom na takav način da snabdijevaju grupu moralnim definicijama o tome što je dobro (tj. što je u suglasnosti i odobrenu od natprirodnoga) i što je loše (tj. što nije u suglasnosti ili što proturječi natprirodnome) (G. Vernon);
- religija je osjećanje za potrebu oslobođenja siromašnih (Dussel)
- religija je unutrašnje osjećanje obaveza, prihvaćanja, davanja (Alves);

— religija je sistem simbola čiji je cilj da stvori u ljudima jaka, vrlo obuhvatna i dugotrajna raspoloženja i motivacije — formulirajući zamisli o nekom općem egzistencijalnom poretku i obavijajući te zamisli velom činjeničnosti na takav način da se raspoloženje i motivacije čine osobito realističkim (C. Geertz);

— religija je čovjekov obožavalački odnos prema bogu ili prema bogovima u osjećajnom i manifestnom (kultnom) smislu; vjera u nadnaravne, nadljudske sile i moći kao stvaraoce i upravljače univerzuma itd.

Ovim definicijama može se, dakako, pridodati još neodređeni broj novih, a vjerojatno bi i svaki religiozni čovjek (pa i onaj areligiozni) mogao tome dodati i svoje osobno shvaćanje religije. No, da bi se uočila, barem dijelom, razlika između religije i vjere neka nam posluži i rimski religijski sistem. Rimski je religioznost pretežno bila običajnog i ritualnog karaktera. Za nju nije bilo od presudne važnosti da li se religijski čin oslanja na vjeru u nadnaravno. Upravo ovakav pristup karakterističan je i za niz drugih religijskih sistema. U kršćanstvu, međutim, vjera je bitna za čitavu ideju kršćanstva. Teolog M. Škvorc navodi da ima religioznih ljudi koji nemaju uopće neke pozitivne i objavljene vjere, ali se zato ne može naći vjernika bez religije.⁷ Objavljene

⁷ V. Mijo Škvorc, *Vjera i nevjera*, FTI Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 1982.

religije karakterizira upravo činjenica da se one prihvaćaju kao vjera. Vjera je, dakle, svojevrsno preuzimanje religije, to je odluka da se živi prema poruci objave. Ovaj je pristup karakterističan za kršćanstvo, židovstvo i islam, iako se ovako interpretirane vjere može naći i u nekim drugim religijskim sistemima — ali tek djelomično i to prvenstveno vjere kao oblika prihvaćanja božanskih simbola i na osnovi »tragova« božanskog prisustva u svijetu i povijesti. Što se tiče razlika između istočnog i zapadnog kršćanstva u oblicima vjere — te se razlike uglavnom završavaju na nekim sporadičnim teološkim naglascima. Suštinske razlike su nebitne.

Institucionalizirana religija (c r k v a) javlja se uvijek kao čuvar vjere, ona daje definicije i tumačenja vjere, ona sudi tko može pripadati zajednici vjere. Tek onaj tko prihvati vjeru može ući u crkvu (instituciju), jer u njoj — kažu teolozi — Bog ostvaruje svoj naum privodeći spasenju one koji vjeruju. Crkva će zato vjeru izvan institucije proglasiti neprihvatljivom, tumačiti će da vjera traži zajednicu vjernika, a to, razumljivo, dovodi do institucionalizacije vjere — do crkve. U jeziku crkvene tradicije vjera je ponekad, zato, i tehnički termin za stvarni sadržaj kršćanskog objavljenja (otkrivenja) ili za ono što se naziva *credo*. Protestantika ortodoksija kasnije je podijelila vjeru na znanje, prihvaćanje i povjerenje. *Crede* je, međutim, profesionalna formula kršćanske vjere koju je ustanovila c r k v a. Crkveno naučavanje o vjeri i njenim različitim oblicima *creda* pretočeno je u dogme. Vjeronanje (*credo*) je, prema tome, sažeto izlaganje dogmi nekog religijskog sistema koji su uvjet da bi se moglo pripadati vjerskoj zajednici. Crkva ne tvrdi da je izvor vjere, ali je odlučna u svom stavu da je njena zadaća da čuva sadržaj *predane* »istine«, da je brani, da je širi svim narodima. Opravdanje za postojanje i djelovanje religijske institucije nalazi se i u tumačenju prema kojem u kršćanstvu pojedinac posjeduje vjeru samo kao *symbolon* (dio, fragment) koji svoje jedinstvo i svoju cjelinu može naći tek u povezanosti s drugima. Reformatori, na čelu s Lutherom, odbacuju ovakvo shvaćanje vjere kao nebiblijsko jer bi to — prema njihovu tumačenju — značilo postavljanje crkve između čovjeka i Boga i to ne kao posrednika u komunikaciji već kao zamjene za samoga Boga. II Vatikanski koncil ne odražava pomak katoličke teologije u odnosu na ulogu crkve u vjeri. Prema Koncilu cjelovita vjera nalazi se u katoličkoj crkvi, biskupi su zaštitnici i suci vjere, crkva stalno propovijeda vjeru vjernicima, vjera se prima od Boga preko crkve, crkva je zajednica vjere, nade i ljubavi, a vjera prema Kristu ne može se odvojiti od vjernosti prema crkvi.⁸

Temelje kršćanskog shvaćanja vjere snažno je uzdrmao najprije empirizam, zatim prosvjetiteljstvo, te njemački idealizam. Okretanje čovjeku potisnulo je vjeru u nadsvijet. Čovjekov svijet postaje prvenstveno svijet njegove spoznaje (Kant, Fichte, Schelling, Hegel). Bio je to stvarni obračun s kršćanskim poimanjem vjere. Prema Hegelu čisti uvid smatra vjeru kao nešto što je suprotno njemu, umu i istini, a apsolutna suština vjere nije bitno apstraktna suština koja postoji s one strane vjerničke svijesti. Vjera je, kaže Hegel, nezadovoljena prosvijećenost.⁹ Pozitivizam,

⁸ Ovi se stavovi iznose u dokumentima prihvaćenim i usvojenim na II vaticanskom koncilu i to prvenstveno u »Lumen Gentium« (15, 25, 11, 8), »Sacrosanctum Concilium« (9, 10), »Gaudium et spes« (21, 42, 59), »Ad gentes«, »Dignitatis humanae« (*Dokumenti II vaticanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970).

⁹ G. V. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1979.

empirizam, biheviorizam odbacuju vjersko iskustvo, a isto to čini i prirodnoznanstveni materijalizam (Darwin, Birgmann). Nietzsche objavljuje, također, smrt vjere kao slabosti i apsurdna. Ovim tragom nastavljaju i egzistencijalisti (Heidegger, Camus, Sartre). Pluralističko mišljenje zauzima mjesto jedne i dotad jedine istine. Teorijski i praktično udarac kršćanskom poimanju vjere zadaje misao Marxa i njegovo dinamičko shvaćanje prirode i društva. Marksizam tako postaje najveća praksa kršćanskog shvaćanja nevjere u povijesti. Umjesto nekritičkog prihvaćanja pretpostavke o nadnaravnosti i svetosti svijeta i osoba, marksizam promovira pozitivnu potvrdu čovjeka, društva i rada — umjesto religijske vjere na djelu je praktički humanizam.

Ivica Maštruko: FAITH BETWEEN HOPE AND IRRATIONAL SUBJECTIVITY

Summary

There is no difference between the terms *religion* and *faith* in our encyclopaedias, glossaries and sociological literature. The headword *faith* is usually accompanied by reference to the entry *religion*, and vice versa. The identification of the words »faith« and »religion« is a phenomenon present both in sociological treatises and in everyday use. Since the term is used in religious systems the attitude of some institutional religions towards the understanding of the difference between »faith« and »religion« must not be neglected. The term »faith« is used primarily in its religious meaning, but it has also been accepted in secular use, because also for secular structures a religious - faithful structure consciousness can be characteristic as an irrational way of thought towards authority based on faith, not on facts.

Faith is based on attitude, not on observation or evidence. It belongs to the sphere of the human choice. Neither objective criteria nor scientific foundations are essential to faith. Religious faith can only be irrational subjectivity. Institutionalized religion stands forth as a defender of faith, gives definitions and explanations, decides on the membership of the religious community.

The foundations of the Christian understanding of faith were strongly shattered by empiricism, enlightenment and German idealism. The greatest blow both theoretical and practical, to faith was exercised by the thoughts of Marx and Engels and their dynamic understanding of nature and society. Instead of uncritically accepting suppositions of the world and persons as supernatural phenomena, marxism promotes a positive affirmation of man, society and work, i.e. instead of a religious faith practical humanism is at work.